

века Национального дендрологического парка «Софиевка» (г.Умань Черкасской области, Украина).

Ключевые слова: памятник садово-паркового искусства, семиотические исследования.

Annotation

Kosarevska R.O., Candidate of architecture (Ph.d.), Docent of the Department of Drawing and Painting, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine.

«Sofia's garden» and its artistic appearance.

The article presents the semiotic exploration of rock-landscape compositions of the monuments of landscape architecture at the turn of the 19th century National Dendrology Park «Sofiyivka» (Uman, Cherkasy region, Ukraine).

Key words: a monument of landscape gardening, semiotic research.

УДК 72.035

Хороша О. І.

аспірант

*кафедра будівництва, міського господарства та архітектури
Вінницького національного технічного університету*

Ksyun_@ukr.net

orcid.org/0000-0002-7790-4978

РОЗВИТОК ПАЛАЦОВОЇ АРХІТЕКТУРИ СТИЛЮ КЛАСИЦИЗМ НА СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ

Анотація: у даній статті досліджено історичні передумови та основні чинники становлення палацових комплексів стилю класицизм Східного Поділля кінця XVIII початку XX століття. Розглянуто особливості їх архітектурно-планувальних вирішень. Проведено архітектурно-просторовий аналіз палаців Східного Поділля. Визначено питання подальшого вивчення пам'яток палацової архітектури задля найшвидшого збереження.

Ключові слова: палац, маєток, фасад, планування, ордер, чинники, архітектурна пам'ятка.

Постановка проблеми

Дослідження та вивчення палаців в теперішній час все більше цікавить українських та іноземних науковців, дослідників та професійних реставраторів. Адже палацово-паркові маєтки Вінниччини є невід'ємною часткою архітектурної спадщини нашої держави. Вони зберігають у собі згадки про

визначні події регіону, про життя значимих постатей української історії. Існуючі попередні дослідження окремих об'єктів потребують повної картини розвитку палаців стилю класицизм на Східному Поділлі. Адже дані архітектурні ансамблі та їх масштаби створюють значний матеріал для наукового аналізу. З плином часу проблема вивчення та збереження палацових комплексів постає все гостріше. Дане дослідження зможе поглибити та систематизувати існуючі історико-архітектурні знання, сприятиме збереженню і пристосуванню збережених палацових будівель та їх паркових територій до сучасних потреб.

Мета статті

Визначити характерні особливості палацової архітектури Східного Поділля в стилі класицизм періоду кінця XVIII початку XX століття. З'ясувати основні чинники виникнення палацового зодчества Східного Поділля та розкрити особливості їх архітектурно-планувальних вирішень, притаманних стилю класицизм. Встановити цілісну історичну картину забудови та розвитку шляхетських маєтків на Вінниччині.

Аналіз останніх публікацій та досліджень

До питання дослідження та вивчення палаців Східного Поділля у своїх працях та публікаціях зверталися такі наукові діячі, історики та дослідники, як Тимофієнко В. І. [1], Томілович Л. [10], Родічкіна О., Родічкін І. [11], Малаков Д. В. [2], Ізотов А. О. [8], Деніс М. Ф. [7]. Вагомий внесок у дослідженні палаців Поділля, і не тільки, вніс польський дослідник, бібліотекар Роман Афтаназі зі своєю 11-ти томною роботою "Історія резиденцій на давніх окраїнах Речі Посполитої" [4]. 10 та 9 томи цієї праці присвячені дослідженню палацового та садибного будівництва у межах сучасної Вінниччини.

Подібними за обраними об'єктами дослідження, проте інших регіонів України, є дисертаційні роботи О. Л. Михайлишин (1999), Н. С. Соснової (2003), Л. С. Шевченко (2003), Н. Я. Левкович (2004), Маланюк В. Я. (2007). Науковці досліджували палацово-паркове та садибне будівництво на Волині, Галичині, Київщині та Полтавщині. Це дало можливість робити певні паралелі з відповідними процесами, що мали місце на Східному Поділлі.

Виклад основного матеріалу

Наприкінці XVIII століття активізувалося палацове будівництво на подільських землях, які до 1792 року входили до складу Речі Посполитої [1]. Територіально це є межі сучасної Вінницької області. В умовах слабкої централізації влади, шляхетські магнати проводили незалежну зовнішню і внутрішню політику. Відносини з селянином, що на початку склалися на основі віддачі праці за право користуватися землею, поступово

перетворювалися на власне панське господарство. Магнати, застосовуючи все нові форми оренди та служби, з часом повністю захопили землю і остаточно закріпачили селян, її безпосередніх власників [2].

Саме ця *соціально-економічна* складова і визначила стрімке будівництво панських маєтків. В період моди на резиденції в глушині, часу правління Катерини II в Росії та Станіслава Понятовського в Польщі, активізувалося саме палацово-паркове будівництво, що зумовило досить розгалужену типологію об'єкта: від невеликої садиби до монументального палацово-паркового ансамблю. Чинними некоронованим подільськими королями стали Потоцькі. Великими маєтками володіли Грохольські, Ярошинські, Собанські, Четвертинські.

Соціально-економічна основа підкріплювалася *географічними чинниками*, які впливали на вибір місця розташування палацових ансамблів. Таким чином, обираючи положення архітектурного об'єкта, більшість садибно-паркових утворень зводилася на теренах сіл, за межами повітових міст та при в'їзді у населені пункти, що дозволяло магнатам не обмежуватися у розмаху та масштабах будівництва. Географічна складова, що впливала на розташування панських маєтків була додатковим свідченням могутності та престижу їх власників. Суттєву роль у підкресленні домінантного положення садибно-паркового комплексу в його планувальній структурі відігравали просторово-композиційні та візуальні зв'язки між палацовою та культовою спорудою [2].

Рис. 1. Палац Потоцького в м. Тульчин. Фото автора 2015 р.

До конкретного прикладу забудови з ідеєю зв'язку „палац-храм”, складові якого знаходились на одній осі, відноситься найімпозантніший представник раннього класицизму – палац Станіслава-Щесни Потоцького в Тульчині, що йменований Подільським Версалем (Рис.1)

Створений у 1782 році архітектурний ансамбль має центральний величний двоповерховий корпус, з'єднаний одноповерховими напівкруглими галереями з бічними флігелями (що своїми масштабами не поступаються головному палацу), формуючи своїми об'ємами простір величезного курдонера з

клумбами та газоном [2]. Раніше центральна алея, яка сьогодні перетворена на вулицю, з'єднувала палац з костелом в центрі Тульчина. Це головна та композиційна вісь забудови – палац (символ влади правлячої) – костел (символ влади релігійної).

Центральна будівля виділяється ефектною лоджією за ритмом десяти колон іонічного ордеру, які підтримують антаблемент і парапет. Пілястри того ж ордеру присутні на бічних ризалітах та оперізують весь палац. Під парапетом головного фасаду поміщався надпис: «Щоб завжди був житлом для вільних та чеснотних» [11]. До маєтку входили парк зі ставками, театр, оранжереї, лазні, манеж, стайні, водограї, альтанки, скульптури та комплекс різноманітних будівель. Ліва перехідна галерея зруйнована, бічні флігелі потребують реставрації. Сьогодні палац використовується під училище культури.

Характерною особливістю садибного будівництва на Східному Поділлі було гармонійне поєднання головної будівлі та ландшафту, що визначали *природничі чинники* забудови палацових ансамблів. Саме тому багато палаців розташовувалися на підвищеному рельєфі та на берегах річок або ставків, завдяки чому панували над місцевістю (Тульчин, Чорномин, Дашів, Муровані-Курилівці, Печера), чим визначали панорами населених пунктів. У гармонійному поєднанні архітектури та ландшафту, геометрично чіткі об'єми будівель, їх суворо симетричні та врівноважені композиції контрастно відтінялися мальовничими кронами листяних дерев [1].

Палац Потоцьких у Дашеві (1825) розташований в живописній місцевості над річкою Соб, яка утворює в цьому місті пороги. Ріка з мостом-греблею входили в композицію палацово-паркового ансамблю, який частково зберігся в західній його частині [10]. До складу маєтку також входили палац, конюшні, службові приміщення, каплиця, тераса-сад з видом на річку та кам'яною балюстрадою. Палац, виконаний у стилі пізнього класицизму, прямокутний в плані з центральним двоповерховим ризалітом та одноповерховими крилами. На парковому фасаді палацу, який виходить на річку – відкрита 5-колонна лоджія, також з терасою на горі. Площини фасадів почленовані певним ритмом арочних та прямокутних віконних прорізів, горизонтальних тяг та карнизів.

По другому розділу Речі посполитої Поділля відійшло до Росії та була створена Подільська губернія. Ще до польського повстання 1830-1832 та 1862 років, під владою російських імператорів крупні магнати ще розбудовують палаци та парки. Деякі маєтки роздрібнювалися серед чисельних нащадків, перепродувалися, чи переходили у руки російських поміщиків.

Кінець XVIII століття в Європі характеризувався пануванням в архітектурі стилю класицизм з притаманними йому античними формами, стриманими об'ємами, чіткими геометричними лініями та простотою в плануванні [6]. В

Україні класицистична архітектура формувала під впливом двох течій - на схід з Петербурга та на захід – з Варшави [5].

Класицизм в Україні використовувався не тільки в монументальному будівництві, але й в садибній архітектурі середніх та дрібних поміщиків, хоч й мав у собі відбиток провінційності [3]. Широкому розповсюдженню його принципів сприяла близькість до українських народних традицій. Слідуючи класицистичним стильовим прийомам навіть вхід до сільської садиби трансформувався у колонний портик із трикутним фронтоном [1].

По кількості палацових та садибно-паркових комплексів Східного Поділля значну частку становили саме споруди в стилі класицизм (Рис. 2).

Така тенденція спостерігалася також у Волинському регіоні (згідно дис. О.Л. Михайлишин) та на Київщині (згідно дис. Маланюк В. Я.). Залучення до проектування й будівництва палацових маєтків відомих архітекторів обумовило високий якісний рівень архітектурно-просторових рішень. Більшість архітекторів та паркобудівничих були іноземного походження, а саме Жозеф Лакруа, Франц Боффо, Лоренц Гейдон, Іржи Стіброл, Д. Мікклер, Зеннгольц, Франтішек Томаєр.

Рис. 2. Карта Вінницької області з розташування палацових комплексів.
Розробка автора

Хронологічні межі становлення та розвитку класицистичних палацових будівель на Східному Поділлі поділяються на періоди: 70-80-рр. XVIII століття (Тульчин, Вороновиця, П'ятничани, Серебринці, тощо), першу чверть XIX ст. (Нападівка, Муровані-Курилівці Чорномин, та ін.), середину XIX ст. (Антопіль, Дашів) та кінець XIX ст.– поч. XX ст. з поширенням неокласицизму (Немирів).

Кінець XVIII століття на Східному Поділлі відзначився зведенням найвизначніших палацових комплексів. Тоді розквіту набував *ранній класицизм* у всій своїй довершеності та величі, стриманості декору та лаконічності форми, симетричності об'єму та його композиційних частин.

Зазнали змін існуючі замки-фортеці, які уже втратили своє функціональне оборонне значення, та модернізувалися у палаци (Іванів, Палац Холоневських, 1780 р.р.) [1]. Відповідно замково-палацовий комплекс П'ятничанах родини Грохольських перебудовувався у 1770 роках і являв собою палацовий ансамбль з симетричних, спадаючих до краю об'ємів, в центрі якого знаходився триповерховий головний корпус з боковими вузькими ризалітами, знизу з'єднаних колонадою. Вся композиція будівлі створювала вигляд розімкнутої підкови. Навколо палацу розростався розкішний парк з рідкісними видами дерев та рослин. Корпус та парк збереглися донині та експлуатуються під ендокринологічний диспансер (Рис.3).

Рис. 3. Палац Грохольських у П'ятничанах.

Фото автора 2016р.

Рис. 4. Палац Грохольських-Можайських у Вороновиці.

Фото автора 2016 р.

Одним з найкращих палаців раннього класицизму на Східному Поділлі є ансамбль тих самих Грохольських у Вороновиці, пізніше куплений М.Ф. Можайським (Рис.4). Центром об'ємно-просторової композиції тут є триповерховий корпус з портиком спарених колон композитного ордеру, які опираються на аркаду. Прилягаючі бокові, дугоподібні в плані, двоповерхові крила закінчуються павільйонами під сферичними куполами. Ліпнина

рослинного орнаменту покриває фриз парапету, що увінчує портик. Палац розміщений між широким парадним двором, оточений флігелями, службовими приміщеннями та великим парком-садом. В інтер'єрах палацу найкраще збереглися стелі у двох зала другого поверху з ліпниною на рослинну тематику, античними дівами в акантових листках та переплітаючими виноградними лозами.

У формах раннього класицизму виконаний палац Чацького в Серебринцях (1770-1780 рр.). Оточений зеленим парком, біля широкої річки, піднятий на високий цоколь, через рельєф місцевості. Палац має геометрично чіткий двоповерховий об'єм з чотириколонним портиком корінфського ордеру на головному та парковому фасадах [5]. Високі вікна парадного поверху, підкреслені класичними сандриками та квадратними вікнами другого поверху, що відповідають їм. Парк був спланований, як і в П'ятничанах, паркобудівничим Д.Мікклером. Споруда наразі не використовується та знаходиться в занедбаному стані.

На межі XVIII-XIX століть зводиться невеликий одноповерховий палац графа Михайла Тишкевича в селі Андрушівка. Споруда була чи не єдиним об'єктом, який у своїх класицистичних формах випадав з його характеристик – цегляний, складний у плані, асиметричний, складається з двох різних за часом об'ємів (так як зазнав перебудови) та високим цоколем. Основні два об'єми східної старої частини палацу, сполучені невисоким переходом, та на головному фасаді розчленовані колонами іонічного ордеру, на рівні другого поверху влаштовані декоративні ніші з наличниками [9]. Парковий фасад вирізняється півкруглим еркером, оформлений пілястрами іонічного ордеру з великими арочними вікнами. Нажаль, сьогодні палац – це залишки окремих стін.

На першу чверть XIX ст. на території Східного Поділля припадає зведення групи палаців середньої величини. Об'єми споруд стають більш чіткими та жорстко окресленими, композиція фасадів стає фронтальною, пластика – насиченішою, декор – багатшим, що притаманно *зрілому класицизму*.

Серед найвизначніша споруд цього періоду є палац С. Комара в Мурованих-Курилівцях, зведена на підгір'ї старого замку. Будівля триповерхова, зведена в 1805 році з чіткою осьовою композицією. Площини фасадів почленовані певним ритмом прямокутних віконних прорізів. Бічні ризаліти паркового фасаду відзначені невеликими пілястрами та балконами, центральний ризаліт – чотириколонним портиком іонічного ордеру з трикутним фронтоном [1]. За рахунок особливостей похилого рельєфу на рівні першого поверху влаштовані галереї на стовпах та тераса із склепінчастим перекриттям оранжереї, що є своєрідним цоколем будівлі. Головний фасад являє собою

також чотириколонний портик тосканського ордеру, що тримає трикутний фронтон. До палацового комплексу входили стайні, флігелі, що були розташовані посеред чудового парку. Сьогодні в приміщенні палацу помістилася місцева школа-інтернат (Рис. 5).

У палаці в Нападівці графів Пшилуських, 1820 року, фасади п'ятидільні, з трьома ризалітами. Бічні ризаліти на головному фасаді закріплені кутовим рустом та архітектурно підсилені аттиками, на площині яких розташовані ліпні гірлянди [8]. Колонні портики іонічного ордеру фіксують вхід на головному фасаді та грановану напівротонду – на західному. В теперішній час палац пустує та занепадає (Рис.6).

Рис. 5. Палац Комара в Мурованих-Курилівцях
Фото автора 2017 р.

Рис. 6. Палац Пшилуських в Нападівці.
Фото автора 2016 р.

На пагорбах, посеред парку над Бугом у селі Стрижавка розташовувався палац графів Грохольських, які володіли вищезгаданими П'ятничанами та Вороновицею. Це була геометрично чітка двоповерхова будівля з мезоніном, перед яким влаштований шестиколонний портик [4]. Проте будівля наразі не збереглася (Рис. 7).

Рис. 7. Палац Грохольських у Стрижавка. Літографія Н. Орди

Рис. 8. Палац Потоцьких-Свейковських у селі Печера [5].

Палац Потоцьких-Свейковських у селі Печера, виконаний за зразком тульчинського ансамблю, побудований біля порогів Південного Бугу, також не дійшов до наших часів. За радянських часів знищений, а на його місці

збудована будівля, що слугує й досі санаторієм. Збереженими залишилися лише каплиця та неймовірно величний парк (Рис. 8).

Більш камерно виконаний палац в Чорномині графів Чарномських, 1820 року. Будівля в стилі зрілого класицизму шестиколонним портиком іонічного ордеру на головному фасаді, де в тимпані розташовувався родовий герб, і напівкруглим ризалітом з ротондою того ж ордеру – на парковому.

Його здавна нарекли “Білим Домом”, завдяки північному фасаду, що нагадує резиденцію американських президентів. Фасади темно-жовтого кольору, усі пластичні декорації (гірлянди, маскарони, ліпнина) підкреслені білим кольором. У будівлі тепер функціонує сільська школа.

Середина XIX століття відзначилася загостренням пансько-кріпосної системи та на території України занепадом стилю класицизм та затухання його стильових характеристик. Одним з небагатьох прикладів *пізнього класицизму* є палацовий ансамбль було створено Четвертинськими в Антополі в 1830 році. Двоповерховий палац пізнього класицизму розташовувався посеред, гармонійно пов'язаних рельєфу та пейзажного парку. На фотографіях Р. Афтаназі спостерігається, що в 1914 році і сьогодні будівля має практично однаковий вигляд, лише зараз відсутні балкони на бічних ризалітах.

Одним з малочислених зразків палацово-паркового монументального будівництва кінця XIX початку XX століття, в стилі *неокласицизму*, на Східному Поділлі можна вважати палац графині Щербатової в місті Немирові [6]. Розташований палац на місці старого класицистичної споруди діда графині, Болеслава Потоцького (архіт. Ф.Мехович), в якому проводилися знатні музичні вечори з європейськими знаменитостями та відомими гостями (Рис. 9).

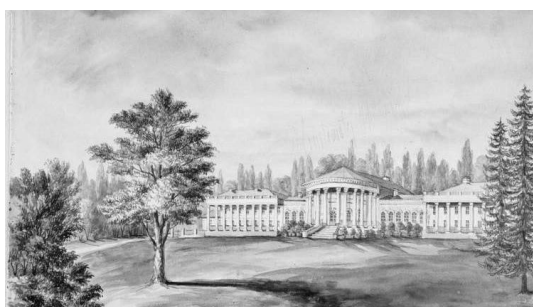

Рис. 9. Палац Б. Потоцького в Немирові. Літографія Н. Орди.

Рис. 10. Палац графині Щербатової в Немирові Фото автора 2016 р.

Новий палац, двоповерховий, з різними вирішеннями кожного з чотирьох фасадів (за проектом Іржи Стібрала), розміщений серед величезного мальовничого парку. Парковий фасад представлений чотириколонним портиком-терасою іонічного ордеру, які підтримують балюстраду по

антаблементу. Головний фасад більш скромний з шестиколонним портиком того ж ордеру та трикутним фронтоном [7]. (Рис. 10).

Внутрішнє планування класицистичних палаців було симетрично-осьовим, як правило, анфіладним з парадною залюю центральної частині, рідше – коридорним з двостороннім розташуванням кімнат – у бічних крилах. У випадках, коли перший поверх був парадним і поділявся на офіційну (хол, вестибюль, бальний зал, салони, їдальня, більярдна та ін.) та особисту половини (спальні, будуар господині, дитячу кімнату), другий поверх вміщав апартаменти для гостей.

Найуживанішими ордерними системами в палацовій архітектурі класицизму кінця XVIII– початку XX ст. були іонічна (Тульчин, Андрушівка, Муровані-Курилівці, Нападівка, Стрижавка, Верхівня, Немирів, Черномин) та корінфська (Серебринці, Біличин). Поодинокими є випадки застосування композитного (Вороновиця) та тосканського ордерів (П'ятничани, Хмільник, бічні флігелі палацу в Тульчині).

Висновки

1. В даній статті здійснено наукове дослідження історико-архітектурних особливостей палаців Східного Поділля кінця XVIII початку XX століття в стилі класицизм. Звертаючись до історичного контексту та опираючись на першоджерела, визначені та проаналізовані історичні етапи створення палацово-паркових комплексів.

2. На забудову палацових комплексів впливали соціально-економічні, географічні та природні чинники, які визначали місце розташування, композиційно-просторовий образ та масштаби забудови об'єктів нашої архітектурної спадщини.

3. Палаці періоду класицизм відзначалися монументальністю споруд, величністю ордерних систем, довершеністю форм, стриманими та симетричними об'ємами, спокійною колористикою, чіткістю геометричних ліній та простотою в плануванні.

4. Палацове будівництво періоду класицизм залишило висококультурні зразки архітектурної творчості видатних світових зодчих та справило значний вплив на становлення інших громадських та адміністративних споруд періоду кінця XVIII початку XX століття.

Література:

1. Тимофійенко В.І., Єрошев В.Ю. Українська садибна архітектура другої половини XVIII ст. – першої третини XIX ст. – К.: НДІТІАМ, 1993. – 44 с.

2. Малаков Д. В. По Брацлавщине: От Винници до Тульчина. – М., 1982. – 173с. 3. Леонтьев Д. Архітектура України. Велика ілюстрована енциклопедія. – Веста, 2010. – 224с.:іл.

4. Aftanazy Roman. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej / Roman Aftanazy. T. 9. – Wrocław, Warszawa: 1997- 774s.
5. Овсійчук В.А. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. – К.: Дніпро, 2001. – 448 с.
6. Історія української архітектури // Ю. С. Асеев, В. В. Вечерський, О. М. Годованюк та ін. / За ред. В. І. Тимофієнка. – К.: Техніка, 2003. – 472 с.:іл.
7. Деніс М. Ф. Немирівський парк і палац: переплетіння доль / Микола Деніс Кн. 1: За Потоцьких - Строганових. – 2012, 316 с.
8. Архів Інституту «Укрпроектреставрація» А. О. Ізотов. Садиба Пшилуських. Історична довідка. Том II. / Ізотов А.О. // Київ.: Укрдніпроектреставрація, 2014 – 21 с.
9. Памятники архитектуры и градостроительства Украинской ССР. – К.: Будивельник, 1985р – Т. 2. – 26 с.
10. Томілови Л. – В Кн.: Історичні садиби Вінницької області / Людмила Томілович; Держ. служба з питань нац. культ. спадщини, НДІ пам'яткоохорон. дослідж. – К.; Чернігів: Деснянська правда, 2011. – 220 с., іл.
11. Родічкін І. Д. Старовинні маєтки України: Книга-альбом / І. Д. Родічкін, О. І. Родічкіна. – К. : Мистецтво, 2005. - 384 с.: іл.

Аннотация

Хорошая О. И. Аспирант, кафедры строительства, городского хозяйства и архитектуры, Винницкого национального технического университета.

Развитие дворцовой архитектуры стиля классицизм на Восточном Подолье.

В данной статье исследованы исторические предпосылки и основные факторы становления дворцовых комплексов стиля классицизм Восточного Подолья конца XVIII начала XX века. Рассмотрены особенности их архитектурно-планировочных решений. Проведено архитектурно-пространственный анализ дворцов Восточного Подолья. Определены вопросы дальнейшего изучения памятников дворцовой архитектуры для быстрого сохранения.

Ключевые слова: дворец, поместье, фасад, планировка, ордер, факторы, архитектурный памятник.

Annotation

O. Khorosha. postgraduate, Department of construction, municipal economy and architecture, Vinnytsia National Technical University.

The development of the palace architecture of the classicism style in the Eastern Podillia

This article explores the historical prerequisites and the main factors of the establishment of the palace complexes of the classicism style of the Eastern Podillia of the end 18th and early 20th centuries. The features of their architectural and planning solutions are considered. An architectural and spatial analysis of the palaces of the Eastern Podillia has been carried out. The issues of further study of the monuments of palace architecture for fast preservation are determined.

Keywords: palace, estate, facade, layout, order, factors, architectural monument.